

## Kaip kalba mokytojai...

*Olga Mejer*

Visi norime, kad mokiniai savarankiškai mąstyti ir turėtų originalių minčių. Norime, kad jie laisvai ir sklandžiai kalbėtų. Kad domėtųsi mokymusi. Mes norime... Tačiau nuleidžiame rankas, nes taip nebūna! Mūsų mokiniai nesubrendę ir neturi motyvų. Jie praleidžia pamokas ir atžagariai elgiasi su mokytojais. Ar dėl to kalta roko kultūra ir kiti panašūs dalykai?

Mes, mokytojai, darome ką galime. Rengiamės pamokoms, ieškome mokiniams įdomios medžiagos. Tad kur slypi problema? Sutinkame, kad reikėtų dar kartą išnagrinėti dėstymo procesą. Taigi programos pertvarkomos. Pedagogikos teorijų populiarumas tai didėja, tai mažėja. Bet dabar pamąstykime, kaip mes, mokytojai, bendraujame su mokiniais per pamokas. Nupieškime žodinį mokytojo portretą. Gal tai bent kiek padės suprasti, kodėl mokiniai nemoka savarankiškai mąstyti ir sklandžiai kalbėti.

Įėjęs į klasę, mokytojas iškart įsisuka į kalbėjimo sūkurį. Per 45 minutes mes, mokytojai, sugebame užduoti klausimų, perteikti naują informaciją ir pakartoti senąją medžiagą. Kalbėdami reikalaujame iš mokinių įvairios konkrečios reakcijos: ir intelektualinės ("Pasistenkite tai prisiminti!"), ir fizinės ("Pabrėžkite šiuos dalykus..."). Sugebame apeliuoti į jų sąžinę ("Kaip jūs drįstate!"), pagirti ir pabarti. Mes palaikome ryšį ir su konkrečiu mokiniu ("Ivanovai, kiek yra...?"), ir su visa klase („O dabar visi pažvelkite į lentą!"). Galima net teigti, kad mokytojas yra žmogus orkestras. Pamokinis mokymas – tai ypatinga mokymo ir bendravimo sąveika. Jis išsiskiria netgi iš tokių į mokymą orientuotų komunikacinių situacijų kaip paskaita, seminaras, grupinis mokymasis, privačios pamokos. Įėję į klasę, prabylame visiškai kita maniera, nei kalbėtume su kolegomis mokytojų kambaryje ar su artimaisiais namie. Netgi mokytojo pokalbio vienu du su mokiniu tonas skiriasi nuo kalbėjimo per pamokas.

Specifiniai šio kalbėjimo per pamokas bruožai išryškėja įvairiais kalbos lygmenimis. Pavyzdžiui, mokytojai linkę vartoti tam tikras gramatikos formas. Skatindami pamokos veiklą, kalbame apibendrindami ("Dabar visi ypač atidžiai manęs klausomės") arba vartojame būtojo laiko formas („O dabar visi nutilo!"). Tokių konstrukcijų galima išgirsti tik klasėje. Panašiai klausimą mokytojas dažnai formuluoja labai savita sintaksės forma ("Ir augalai pradėjo augti kur?" arba "Ir mes aplinkybę išreiškiame kuo?").

Mokytojo kalbėsenos savitumą ypač išryškina skiemenų, žodžių ir jų grupių tarimas (prozodija). Šiuos išskirtinumus pailiustruosime įvairių sakinių – konstatuojamųjų, klausiamųjų ir liepiamųjų - pavyzdžiais. Autorė rėmėsi ne tik kitų mokytojų pamokų garso įrašais, bet ir savo pačios kalbėjimo per pamokas analize. Tad įsiklausykime į save.

### Konstatuojamieji sakiniai

Vyraujantis kalbėjimo klasėje būdas mokytojo formuluojami konstatuojamieji sakiniai. Aiškindamas naują medžiagą, apklausdamas mokinius, tikrindamas namų užduotis, mokytojas kalba deklaruojamaisiais sakiniais. Šie mokytojo teiginiai nuo įprastų pasakymų, kuriais perteikiama informacija, skiriasi pirmiausia tuo, kad jis atkartoja jau žinomus faktus (kada gimė Puškinas, kuo vardu jo auklė, kaip paversti trupmena ir t. t.). Tai užkerta kelią kūrybiškam, kritiškam informacijos apdorojimui. Nei pats mokytojas, nei mokinyš į informaciją nežiūri kaip į tam tikrą problemą. Kalbėdami vieni su kitais kasdienybėje, konkrečią informaciją pateikiame taip, kaip to

reikalauja pokalbio partneris. O iš mokinių mokytojai tikisi, kad jie viską “susiurbs” į save.

Mokytojai kalba įvairiais konstatuojamaisiais sakiniais, ir jų kalbėjimo būdas taip pat kinta. Pavyzdžiui, aiškindamas naują medžiagą, mokytojas pabrėžia svarbią informaciją:

„- Taigi rusų kalboje yra **trys (/) pagrindinės (\) laiko (\) formos (\)**. Matote, kaip šiuo atžvilgiu pasisekė rusiškai kalbantiems žmonėms. Turime tik tris laiko formas, tuo tarpu anglų kalboje, kaip žinote, vien būtojo laiko yra keturios skirtingos formos. O mes teturime vieną. Pavyzdžiui, prancūzų kalboje net penki būtieji laikai. Vienos Papua ir Naujosios Gvinėjos genties kalba turi dešimt laikų. Įsivaizduokite, kaip būtų sunku! Taigi įsidėmėkite: mums, rusams, pasisekė!”

Konstatuojamasis teiginys, kuriuo perteikiama pagrindinė informacija, išspausdintas pusjuodžiu šriftu: “Rusų kalboje yra **trys pagrindinės laiko formos**”. Kadangi perteikia svarbią informaciją, jam būdingas išskirtinis mokytojo kalbėjimo būdas, išreikštas prozodija. Pateiktame pavyzdyje mokytojas pabrėžia visus teiginio žodžius. Kiekvienas žodis turi atskirą intonacinę kirtį. (Kirtis, t. y. intonacinis išskyrimas, čia ir toliau žymimas taip: \ - krintantis tonas, / - kylantis tonas.) Lyg mokytojas norėtų įkalti šią informaciją mokiniams į galvas.

Informacija apie kitas kalbas nėra svarbiausia, ir mokytojas tarsi suteikia mokiniams progą atsikvėpti. Retorinė įtampa susilpnėja, mokytojas prašnenka nerūpestinga, familiaria intonacija (tokios frazės kaip “Mums, rusams, pasisekė!”, “Įsivaizduokite, kaip būtų sunku!” ir net “Viena Papua ir Naujosios Gvinėjos gentis” padeda atsipalaiduoti).

Štai kitas pavyzdys:

“Anglų kalboje tautybių ir kalbų pavadinimai rašomi **di-džia-ja** raide”.

Čia pati svarbiausia sakinio dalis yra vienas žodis, bet norėdami jį įkalti mokiniams į galvas, pabrėžiame kiekvieną skiemenį (paprastai kalbant yra vienas intonacinis viso sakinio kirtis). Žinoma, savo tikslą pasieksime: mokiniai prisimins šį didžiųjų raidžių rašymo atvejį ar veiksmažodžio formas. Net jeigu jie to nesuprato, žodinis signalas visados yra tarsi iškelta raudona vėliava, ir taip akcentuotas faktas ilgam įsirėš į atmintį.

Bet juk čia ne žinios, kurias mokiniai būtų suvokę patys: tai jiems buvo suvyniota, perrišta kaspinėliu ir įteikta. Tad kyla klausimas: ar būtų galima kalbėti kitaip? Žinoma, kad taip (nors šiame straipsnyje nebus siekiama pateikti metodologijos, kaip tai daryti).

Pamokos planas – tai gyvo bendravimo būdas. Kartais pamokoje kalbama ir apie menkniekius, juokaujama, prieštaraujama. Panagrinėkime, kaip mokytojas, pasakodamas apie Lewisą Carrollį, prieštarauja paplitusiai nuomonei:

„- Carrollis Oksfordo universitete dėstė matematiką. Fizikai daro fizikos atradimus, biologai – biologijos. Bet **ne kaip matematikas** išgarsėjo Carrollis”.

Pažymėjęs, kad Carrollis buvo matematikas, mokytojas pateikia “netikėtą” faktą: “ne kaip matematikas išgarsėjo Carrollis”. Paplitusi nuomonė yra klaidinga! Mes jai prieštaraujame! Prozodijos tyrimai rodo, kad polemika pabrėžiama aukštu reikšminio žodžio kirčiuoto skiemens tonu. Ir iš tiesų perteikiant ginčytiną, netikėtą faktą, mokytojo tonas staiga pakyla. Jis parengia klausytojus polemiam sakinio pobūdžiui. Teiginys tampa gyvas ir aktyvus. Šiuo pavyzdžiu nenorime pasakyti, kad kiekvienas mokytojas tokiu atveju turėtų vartoti panašią prozodiją, o tesiekiame pabrėžti, kad tokia medžiaga turėtų būti perteikta išskirtine intonacija, lyg skatinant polemiką.

Dabar panagrinėkime, kaip mokytojas reiškia nepritarimą mokinio žodžiams. Prieštaravimą mokytojas gali išsakyti arba švelniai, pataisydamas mokinio žodžius, arba kategoriškai, kaip paliepiamą. Aptarkime abu šiuos atvejus.

*“Mokytojas. Kokios dujos susidaro fotosintezės metu?*

*Mokinys. Azotas.*

*Mokytojas. Ne, ne azotas. Tai - deee-guo-nis.”*

Mokytojas nutęsia žodžio “deguonis” skiemenį “de-”, lyg duotų mokiniui laiko atpažinti klaidą.

Tuo atveju, kai mokytojas skardžiu balsu primygtinai ir valdingai prieštarauja, kalbos strategija irgi kinta. Panagrinėkime pavyzdį. Mokinys neteisingai atsakė į klausimą “Kur yra Nilo upė?” Teisingas atsakymas – Afrikoje. Primygtinai reikalaujamas tokio atsakymo, mokytojas didina retorinę įtampą. To jis siekia įprastine spaudimu klausytojui darančia priemone – kirčiuodamas kiekvieną žodžio skiemenį. Visi keturi skiemenys iš esmės turi vienodą loginį kirtį.

*“Mokytojas. Kur yra Nilo upė?*

*Mokinys. Pietų Amerikoje.*

*Mokytojas. Ne! Turėtum žinoti, kur teka Nilas, - Af-ri-ko-je.”*

Kuris prieštaravimo metodas geresnis? Tai priklauso nuo santykių su mokiniais. Mano patarimas būtų tik toks: išiklausykite į save, panagrinėkite sakinio intonaciją, būkite kritiški savo kalbėjimo manierai, kokie kritiški esate mokiniams. (Išivaizduokite, kad kuris nors mokinys imtų kalbėti su jumis pabrėždamas kiekvieną žodį ar skiemenį: “Sakau jums, ponია mokytoja, aš **pa-me-čiau** sąsiuvinį! Aišku?”)

O dabar panagrinėkime, kaip keliame pamokose klausimus.

## Klausiamieji sakiniai

Mokytojo per pamoką mokiniui užduodamas klausimas toli gražu nėra įprastas. Iš tikrųjų tai netgi ne klausimas! Kai kieno nors teiraujamės, kur yra autobusų stotis arba kiek kainuoja kilogramas sūrio, mes klausiamo to, ko nežinome. Bet kai teiraujamės mokinio, kada gimė Puškinas arba kam yra lygus  $x$ , mes, mokytojai, iš tiesų domimės visiškai kitkuo. Klausiamo, ar mokinys žino atsakymą. Ir vis dėlto šie netikri klausimai, būdingi visų mokytojų kalbai, labai įvairūs.

Tiesioginėje apklausoje klausimus užduodame kitaip, nei kai klausiamo prabėgomis, aiškindami medžiagą. Be to, klausimuose slypi ir mokytojo prašymai, pasufleravimai. Pamokose abiem šioms klausimų rūšims tenka išskirtinė funkcija, ir jų intonacijos ribos labai skiriasi. Štai pavyzdys:

*„- Praeitą pamoką kalbėjome apie kalbos dalis. Tai **kas gi yra veiksmažodis?**”*

Pabrėžiamas kiekvienas klausimo žodis, o tempas lėtinamas. Taip atkreipiamas dėmesys į klausimo svarbą. Esame įsitikinę, kad mokiniai turi žinoti atsakymą į šį klausimą, ir stengiamės jį iš reikalauti gremėzdiškomis retorikos priemonėmis. Ar vartojamos tokios priemonės įprastinėje kalboje? Žinoma, bet tik tokiaime kontekste, kuriame akivaizdi ir pokalbio dalyvių nelygybė, ir įpareigojimas atsakyti: “Kaltinamasis atsakys į klausimą, **kur (\\) jis tą dieną buvo (\\)**”.

Dėstydami naują medžiagą, klausimą keliame kitaip. Nenorėdami trikdyti kalbėjimo tempo, paklausiamo lyg tarp kitko. Toks prabėgomis pateiktas klausimas yra menkesnės svarbos, tad mokytojas jį užduoda greitosiomis (g) ir žemu tonu (ž). Mokiniai atsako į jį tuoj pat, iš savo vietų. Pavyzdžiui:

„- Romos ir Kartaginos armijos susitiko Kanuose. O beje, kas buvo romėnų armijos vadas (g, ž)? Nagi, prisiminkime”.

Tokie klausimai netgi gali būti įterpti į sakinį ir ištarti paskubomis:

„- Čia turime du sudėtinio sakinio dėmenis ar reikia tarp jų rašyti kablelį (g) - sujungtus jungtuku “ir”.

Toks klausimas padeda išlaikyti auditorijos dėmesį. Ar tai gerai? Mano nuomone, taip. Mokytojui kalbant, nenutrūksta medžiagos perteikimo tėkmė.

Kartais mokytojas, kalbėdamasis su mokiniais, pereina prie savotiškos tarpusavio sąveikos. Užuoat tradiciškai pareikalavęs atsakyti, jis tik mandagiai teiraujasi. Tokio pobūdžio kalbinė maskuotė dažnai pasitelkiama pradinėse klasėse. “Kodėl” tipo klausimai užduodami žemėjančiu balsu, bet kylančia intonacija (/) ištariant klausiamąjį žodelį:

„- Pasakoje karalaitis sutiko vilką ir jam padėjo. Kodė-ėl (/) gi jis vilkui padėjo? Kaip manote?”

Galiausiai aptarkime klausimus, kuriais iš esmės mokiniams sufleruojama ir kurie labai būdingi mokytojų kalbai. Panagrinėkime vieną tokį “ar” klausimą:

„- Nuo ko priklauso Archimedo jėga – nuo svorio ar nuo **tū-rio**?”

Mokytojas pateikia užuominą į teisingą alternatyvą (tūrį), išskirdamas ją intonacija: teisingas žodis tariamas lėčiau, krintančiąja intonacija.

Dar vienas klausimas su užuomina:

„- Du trikampio kampai lygūs. Ar tai **lygia**(/)\šonis trikampis?”

Čia ženklas /\ rodo, kad tonas iš pradžių kyla, paskui krinta. O kadangi žinome, jog klausimas paprastai reiškiamas kylančiu to nu, o konstatavimas – krintančiu, galime sakyti, kad mokytojas pats paklausė, pats atsakė.

## Liepiamieji sakiniai ir reikalavimai

Per pamokas mes nuolat mokiniams nurodinėjame, ką daryti: rašykite, nerašykite, klausykite, atsakykite, pažymėkite, nekalbėkite. Visus šiuos nurodymus išreiškiame liepiamąja nuosaka. Vienose klasėse savo tikslų mokytojas siekia kalbėdamas ramesniu tonu, o kitose jam prireikia daug pastangų mokinių pasipriešinimui įveikti. Taigi žinome, kuriose klasėse galėsime kalbėti ramiai, o kuriose prireiks kitokių retorikos priemonių – aktyvaus ir kategoriško tono, neleidžiančio mokiniams nukrypti nuo temos. Mokytojo įrankis tas pats – balsas. Kuo aktyvesnė mokytojo retorinė pozicija, tuo daugiau jis pasitelkia įvairių intonacijos priemonių. Štai, pavyzdžiui, skirdamas užduotį, mokytojas pabrėžia kiekvieną žodį:

„- Paž**ymė**kite kiek**vi**eno ž**od**žio kir**či**uotą **ski**emenį”.

Kitame pavyzdyje mokytojas nori atkreipti dėmesį, todėl taiko kitą būdą:

„- Taigi **d-ė**-mesio!”

Kirčiuotas žodžio “dėmesio” skiemuo tariamas lėčiau, intonacija kylančioji. Be to, visą frazę mokytojas taria garsiau ir stipriau.

Kokias dar pasitelkiame prozodijos priemones, kai reikalaujame besąlygiškai paklusti? Pabrėžiame kiekvieną žodį, stengdamiesi jį "įkalti", padidiname tono kritimo apimtį, ištariame garsiau, išryškiname kirčiuotą skiemenį. Nesunkiai atpažinsite tokius pavyzdžius:

„- Nu-til-kite pagaliau! Pra-dė-sime štai čia! Pra-šom pasku-bė-ti!“

Kita verbalinė priemonė, kurią mokytojai neretai vartoja, - tai kylančiosios ir krintančiosios intonacijų kaitaliojimas. Nurodydamas lentoje klaidą, mokytojas pereina prie krintančiosios intonacijos:

„- Nagi pažiūrėkime į lentą. (*krintančioji*) Ką Jonas parašė? Ar teisingai?“

Žemas tonas reiškia neigiamą įvertinimą, ir visi supranta, kad tai, kas parašyta lentoje, klaidinga. Atitinkamai kylančiąja intonacija stengiamės atkreipti dėmesį į teisingą informaciją:

„- Na, štai! (*kylančioji*) Žodį "Žemė" parašiau didžiąja raide!“

Tęsiamas skiemuo irgi pasitelkiamas kaip verbalinė priemonė veiksmui pabrėžti. Pavyzdžiui, skyrę ilgą rašymo užduotį, tęsiame balsį:

„- Imame rašiklius. R-a-a-a-šom toliau!“

Antra vertus, norėdamas pasakyti, kad pratimą reikia atlikti greitai, mokytojas gali nurodyti trumpai ir aiškiai, galbūt net pridurdamas kokį nors gestą:

„- Pradedame! Tuoj pat!“

## Išvada

Kalbant per pamokas, galima pasitelkti gana įvairią išraišką - konstatuojamuosius, klausiamuosius, liepiamuosius sakinius. Ką pasirinkti, priklausys nuo siekiamų didaktinių tikslų. Prozodija tą savitumą išryškina. (Čia pateikti intonacijos pavyzdžiai toli gražu neatspindi visų mokytojų vartojamų retorikos išteklių.)

Šiuo straipsniu siekta nupiešti kalbinį mokytojo portretą ir paskatinti pamąstyti, kaip kalbame mokiniams per pamokas. Gali būti, kad mokytojai šiame paveiksle atpažins save ir nusišypsos - išdidžiai arba ironiškai.

Ir nors aš pati taip pat esu mokytoja, jokių būdu netvirtinu, kad konkrečios prozodijos priemonės - priemonės, kurias mes visi vartojame kalbėdami, - absoliučiai **ne-tin-ka** klasėje!

Juk mokytojo kalbėjimas per pamoką nėra kokia nors ypatinga kalbos atmaina. Aptartosios prozodijos priemonės - tai mūsų kasdienio kalbėjimo sudedamoji dalis: juk dažnai kalbėdami pabrėžiame kiekvieną žodį (*Rytoj (/) - galuti(/)nis ter(/)minas!*); tęsiame balsius (*Aš nie-e-e-kam nepasakysiu.*); išrėkiame paliepimus (*Na, spausk, spausk!*). Šių prozodijos priemonių rasime visur, tačiau mokytojo kalboje - labai koncentruotai.

Šiame nedideliame straipsnyje siekiau atskleisti mokytojo kalbos intonacijos turtingumą, gyvą ir pabrėžtiną retorikos priemonių vartojimą klasės aplinkoje.

Įsiklausykime į save. Kiekviename kalbiniame portrete vyrauja konkretūs prozodijos elementai, atspindintys mėgstamus to mokytojo pedagogikos metodus. Įsiklausykime įkalbą, paklauskime savęs, kas aš esu. Mokytojas viršininkas ar mokytojas bendradarbis?

---

*Olga Mejer – filologijos mokslų kandidatė, rusų kalbos dėstytoja, Maskva (Rusija).*

---